

РЕПРЕЗЕНТАТИВНІ ФУНКЦІЇ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Стаття присвячена дослідженню поняття, структури та нормативних засад функцій кримінальної відповідальності, які уособлюють основні напрямки здійснення кримінально-правового впливу на осіб, що вчинили кримінальне правопорушення, з метою досягнення певного позитивного результату. На підставі проведеного аналізу змісту каральної функції зроблено висновок щодо кола соціальних цінностей, які належать людині і гарантуються соціальною державою, вплив на які при застосуванні кримінальної відповідальності в цілому, та такої її форми як покарання зокрема, не допускається.

Ключові слова: *функції, структура функцій, кримінальна відповідальність, каральна функція, виправлення, превентивно-профілактична функція.*

The article is devoted to the study of the concept, structure and normative principles of the functions of criminal liability, which represent the main directions of the implementation of criminal law influence on persons who have committed a criminal offense, in order to achieve a certain positive result. On the basis of the analysis of the content of punitive function, there is a conclusion drawn regarding the range of social values that belong to a person and are guaranteed by a social state, the impact on which during the application of criminal liability in general, and such a form as punishment in particular, is not allowed.

Key words: *functions, structure of functions, punishment function, correction, preventive-prophylactic function.*

Статья посвящена исследованию понятия, структуры и нормативных основ функций уголовной ответственности, которые олицетворяют основные направления осуществления уголовно-правового воздействия на лиц, которые совершили уголовное правонарушение, с целью достижения определенного позитивного результата. На основании проведенного анализа содержания функции кары сделано вывод относительно круга ценностей, которые принадлежат человеку и гарантируются социальным государством, воздействие на которые при применении уголовной ответственности в целом, и такой ее формы как наказание в частности, не допускается.

Ключевые слова: *функции, структура функций, уголовная ответственность, функция кары, исправление, превентивно-профилактическая функция.*

Однією з нагальних проблем сучасного кримінального права слід визнати необхідність підвищення ефективності кримінально-правового впливу на поведінку особи, яка вчинила кримінальне правопорушення. При цьому навіть поверховий аналіз судової практики переконує, що кримінальна відповідальність була і продовжує домінувати серед всіх заходів кримінально-правового впливу. Крім того, Кримінальний кодекс України редакції 2001 року (далі по тексту КК України), який виходячи з наданої оцінки його змісту, не випадково характеризується законодавцем як закон про кримінальну відповідальність. Вирішення проблеми забезпечення ефективності кримінальної відповідальності уявляється можливим виключно за умови збереження корисних традицій правового регулювання, що довели свою життєвість та доцільність застосування.

Слід зазначити, що в кримінально-правовій науці існує значна кількість досліджень, предметом яких виступає кримінальна відповідальність у різноманітних формах її прояву. Зокрема, мова може йти про наукові праці таких українських дослідників як Л. В. Багрій-Шахматов, Ю. В. Баулін, Л. С. Белогриць-Котляревський, В. І. Борисов, В. О. Глушков, В. В. Голіна, Т. А. Денисова, О. О. Дудоров, Н. А. Мирошниченко, А. А. Музика, В. В. Сташис, Є. Л. Стрельцов, В. Я. Тацій, В. О. Туляков, П. Л. Фріс, М. І. Хавронюк та багатьох інших. Однак, більшість з указаних та інших дослідників зосереджуються на аналізі або поняття кримінальної відповідальності, виводячи його із змістовних ознак цієї правової реальності, або окремих форм реалізації кримінальної відповідальності. Натомість, враховуючи надбання сучасної загальнотеоретичної юриспруденції, яка обґрунтовує доцільність поширення категорії «функція» на різні об'єкти наукового інтересу, можна зробити висновок, що аналіз змісту того або іншого поняття стає більш системним, якщо здійснюється через дослідження функцій, притаманних об'єкту дослідження, оскільки функцію не можна

відмежувати від структури, в той час як функціональне уявлення про природу речей є цілком сумісним із розумінням природи структури речей.

Аналіз функцій кримінальної відповідальності повинен базуватися на визначенні даного виду юридичної відповідальності, оскільки дослідження динамічних характеристик, якими виступають функції, не можна визнати системним без належного усвідомлення статичних характеристик, якими вважається, в першу чергу, дефініція кримінальної відповідальності.

При всьому різноманітті поглядів на розуміння кримінальної відповідальності, вважаємо, що найбільш перспективною з позиції розбудови соціальної держави в якій не тільки проголошується, але й гарантується домінування принципу верховенства права, є наступна дефініція. Кримінальна відповідальність – це система кримінально-правових заходів примусового та заохочувального впливу, які застосовуються на підставі закону державою з метою забезпечення виконання особою, яка вчинила кримінальне правопорушення, обов'язку перетерпіти передбачені законом обмеження прав і свобод [4, с. 17].

Натомість, під функціями кримінальної відповідальності слід розуміти основні напрямки правового впливу на суспільні відносини, що виникають у процесі вчинення кримінального правопорушення, що посягають на систему соціальних цінностей, з метою кари, виправлення, попередження та профілактики, створюючи тим самим особливий правовий режим протидії злочинним проявам, який характеризується збалансуванням публічних і приватних засад здійснення кримінально-правового впливу [5, с. 192].

Для визначення змістовних ознак функцій кримінальної відповідальності слід виходити з такого.

По-перше, функції повинні отримувати оцінку на підставі визнання культурологічного виміру кримінальної відповідальності, який забезпечує виділення основних властивостей даного виду юридичної відповідальності та спрямованості її застосування. Так, цілями функціонування кримінально-правових заходів, які об'єднанні категорією «кримінальна відповідальність»

[2, с. 54], справедливо визнається кара, виправлення, превенція і профілактика, кожна з яких представляє «ідеальний образ очікуваного результату у врегульованих суспільних відносинах» [7, с. 17]. При цьому предмет функціонування кримінальної відповідальності визначається вказівкою на суспільні відносини, які виникають у процесі вчинення кримінального правопорушення, що посягає на систему соціальних цінностей, розбудовану на підставі визнання незаперечності природних прав і свобод людини і громадянина та особливостей національної культури.

По-друге, враховуючи мінливий характер культурологічного виміру як вчиненого діяння, так і змісту застосовуваних кримінально-правових заходів, слід визнати, що характер діяльності в процесі здійснення функцій кримінальної відповідальності є похідним від сутності та призначення кримінально-правових заходів у різних історичних типах права, тобто функції даного виду відповідальності є історично і культурно обумовленими. Не тільки потреба в регулюючому впливові на суспільні відносини, але й самі форми та зміст впливу визначені специфікою суспільства, його цінностями, ідеальними, об'єктивними умовами [3, с. 33–71].

По-третє, функції кримінальної відповідальності є похідними від функцій права, репрезентуючи визначальні властивості останніх і одночасно інтерпретуючи функції права, надаючи їм придатність для забезпечення досягнення власних, внутрішньогалузевих цілей. Узагальнений характер функцій права забезпечує ситуацію, за якої одна функція права може формувати підвалини декількох функцій кримінальної відповідальності. Наприклад, каральна і превентивно-профілактична функції кримінальної відповідальності задаються охоронною функцією права, конкретизуючи останню з урахуванням ознак предмета, цілей і характеру кримінально-правового впливу.

По-четверте, функції кримінальної відповідальності, поєднуючись між собою, створюють певний правовий режим правового регулювання

суспільних відносин, які виникли в результаті вчинення кримінального правопорушення.

По-п'яте, функції кримінальної відповідальності не тільки повинні відповідати системі функцій більш високого порядку (функціям права), але й самі одночасно є шаблоном для низхідної системи функцій, притаманних окремим видам заходів кримінальної відповідальності – засудження, покарання, судимість.

По-шосте, структурний елемент кримінальної відповідальності – покарання – характеризується наявною власною системою заходів, що забезпечує багатовекторність функціонування системи кримінально-правових заходів окремого виду (особливий рівень функціонування). Таким чином, окремий кримінально-правовий захід здатен здійснювати декілька функцій, однак, тільки одна з них є репрезентативною для певного виду кримінально-правового заходу, оскільки саме для реалізації провідної функції відповідний захід набуває нормативного закріплення [1, с. 170–171].

Структура функцій кримінальної відповідальності включає в себе такі елементи. По-перше, суб'єктивний склад, який має розгалужений характер, що характеризується наявністю суб'єктів, які піддаються кримінально-правовому впливу в результаті застосування кримінальної відповідальності, а також утворюється участю публічних фізичних та юридичних осіб у процесі реалізації функцій та тих, що здійснюють нагляд та контроль за законністю застосування даного виду кримінально-правових заходів. По-друге, об'єкти кримінально-правового впливу, які знаходяться в логічній єдності з фактичними та формальними підставами для реалізації функцій кримінальної відповідальності, за тих умов, що вони утворюють причинно-наслідковий зв'язок лінійного типу такого змісту: об'єктом функцій кримінальної відповідальності є суспільні відносини, які виникають у момент вчинення діяння, передбаченого кримінальним законом або в якості злочину або в якості кримінального проступку (формальна підстава). По-третє, способи та засоби впливу визначаються цілями, які поставлені перед заходами

кримінальної відповідальності, з урахуванням тих обмежень, які мають характер культурних та соціальних цінностей і передбачені діючим законодавством. Наприклад, у п.п. 3.8. і 3.9 Мінімальних стандартних правил Об'єднаних Націй відносно заходів, не пов'язаних із тюремним утриманням («Токійські правила») [6], визначають, що такі заходи виключають можливості залучення осіб, які відбувають покарання, до проведення медичних і психологічних експериментів або допущення невинновданого ризику заподіяння фізичної чи душевної травми.

Як уже зазначалось, сучасному українському кримінальному праву відомі наступні функції кримінальної відповідальності.

Функція кари. Вказана функція кримінальної відповідальності займає особливе і визначальне місце серед основних напрямків впливу на суспільні відносини у зв'язку з вчиненням особою кримінального правопорушення.

У науці кримінального права залишається дискусійним питання визначення властивостей функції кари в процесі застосування покарання та інших форм реалізації кримінальної відповідальності. Так, ціла група науковців, вказують на *примус* як визначальну ознаку покарання і, відповідно, властивість кари. Інший підхід до визначення змісту кари пов'язується з пропозицією вийти за межі кримінально-правових установлень і звернутися до інших галузей права, наприклад, кримінального процесуального, або взагалі до неюридичної сфери людського буття, або синтезувати їх. Так, наприклад, науковці, які виступають апологетами даного підходу, зазначають, що засудження (осуд) особи, яка вчинила правопорушення, є морально-політичним аспектом юридичної відповідальності, який проявляються у різних формах, зокрема, стражданні особи. Вказаний підхід суперечить гуманістичним спрямуванням розвитку сучасного кримінального права з урахуванням наступного. Те, що реалізація функцій кримінальної відповідальності супроводжується фізичними (обмеження свободи, трудових та інших прав) і моральними (сприйняття інформації про осуд власної поведінки у зв'язку із вчиненням злочину)

стражданнями, є безспірним фактом, але страждання не можуть розглядатися як самоціль функціонування, тому що за останніх умов кримінально-правові заходи набудуть виключно репресивного характеру.

У сучасних умовах таким, що відповідає загальним засадам розвитку кримінального права, слід визнати підхід до визначення змісту кари, на підставі якого каральна функція полягає в позбавленні особи можливості користуватися певними благами. У цілому позитивний характер зазначеного підходу вимагає певного уточнення з урахуванням наступного.

Що стосується самого поняття «благо». У тлумачних словниках «благо» розглядається здебільшого з двох позицій: або як мета і ціль устремлінь у процесі існування людини, або як засіб задоволення потреб, те, що приносить благополуччя, благоденствіє, що стало підставою для формування філософського осмислення блага як певної аксіологічної категорії, яка визначає історично похідний, підтверджений життєвим досвідом факт задоволення одвічних потреб, очікувань і бажань людей за умови поєднання їх устремлінь і зусиль. Окрему групу благ утворюють соціальні блага, які представляють цінність для людського суспільства в процесі його розвитку. В межах соціальних благ особливу групу утворюють юридичні блага, які закріплені в праві і виступають цінністю права.

Уявляється, що серед всієї сукупності юридичних благ виділяються такі, на які не може поширюватися функція кари.

Життя людини не може бути тим юридичним благом, яке в процесі застосування кримінально-правових заходів піддається частковому обмеженню або повному позбавленню. У зв'язку з цим слід повністю підтримати домінуючу в науці кримінального права та поширену на законодавство точку зору, відповідно до якої не допускається застосування до визнаної винною у вчиненні злочину особи заходів, орієнтованих на позбавлення життя або на обмеження її життєвого часу. Таким чином, відмова на законодавчому рівні у застосуванні такого виду покарання як

смертна кара повністю відповідає змісту сучасного розуміння функції кари, що здійснюється в процесі притягнення до кримінальної відповідальності.

Функція кари не може бути поширена на обмеження або позбавлення права на здорове буття людини. На підставі комплексного визначення поняття «здоров'я людини», яке охоплює медичну, соціальну і юридичну складову, можна зробити висновок, що під здоров'ям конкретної особи слід розуміти відсутність у неї хворобливого стану, який викликаний наявністю симптомів хвороби або наявними фізичними недоліками, який є основним критерієм народного (національного) і державного благополуччя, що характеризується комплексом соціально-економічних і природних факторів, таких як праця, побут, психоемоційні умови діяльності особи, та який гарантується й охороняється державою із застосуванням цілої низки юридичних засобів, у тому числі й кримінально-правового характеру.

Людська гідність, як особливий вид юридичного блага, повинна залишатися за межами карального впливу в процесі застосування кримінальної відповідальності. У контексті дослідження цілей застосування окремих видів покарань традиційно вказують на два види гідності, які тісно пов'язані між собою, але є такими, що характеризують різні властивості, притаманні людині, – людська гідність та особиста гідність. Людська гідність характеризує людину з її вітальної (фізичної) сторони, а тому набувається людиною з моментом її народження (расова і національна належності, статеві та інші фізичні особливості) або в процесі життя (стан здоров'я, інвалідність). Особиста гідність належить людині як особистості, характеризує її з соціальної точки зору і наповнюється різноманітним соціальним змістом (реалізація права на працю, на академічну свободу та інші). Людська гідність має бути виключеною з кола юридичних благ, на які може бути поширена функція кари у зв'язку із застосуванням кримінальної відповідальності, а особиста гідність може і повинна піддаватися впливові кримінально-правових заходів, оскільки в процесі застосування таких заходів особа переживає певні позбавлення у зв'язку з осудом самої особи, і діяння,

яке вона вчинила. Результатом такого осуду є не тільки визнання особи злочинцем, але й можливість розповсюдження такої інформації на законних підставах, що супроводжується моральними переживаннями винної особи. Таким чином, в процесі здійснення функції кари обмеження або позбавлення мають поширюватися виключно на особисту гідність.

Функція кари не може поширюватися на окремі види правових статусів, як особливий вид юридичного блага, зокрема, на громадянство [5, с. 196].

З урахуванням визначених ознак можна зробити висновок, що функція кари кримінальної відповідальності є певним напрямком правового впливу, який супроводжується позбавленням або обмеженням юридичних благ винної особи, за виключенням її життя та здоров'я, людської гідності, громадянства, здійснюваного в умовах примусового, публічно-правового регулювання.

Функція виправлення. Досліджувана функція набула самостійного характеру після нормативного закріплення відповідної мети покарання в українському кримінальному законі редакції 2001 року, хоча дискусії, які присвячені цій проблемі точилися з початку ХХ сторіччя. Результатом довготривалих дискусій став висновок, відповідно до якого функція кримінальної відповідальності, орієнтована на виправлення особи, яка притягується до кримінальної відповідальності, є особливою формою реалізації регулятивної функції права. Відповідно, кримінально-правові заходи у процесі свого функціонального впливу на свідомість особи, до якої такі заходи застосовуються, забезпечують формування інтелектуальних засад підкорення особою власної поведінки у відповідності до нормативних заборон або дозволів, що й забезпечує приведення виникаючих суспільних відносин у відповідність до правових установлень.

Етимологічне дослідження терміна «виправлення» дає підстави зробити висновок, що під ним розуміють усування хиби, вади, робити правильним, таким, що відповідає певним вимогам. Однак, у контексті функціонування такої правової реалії, як кримінальна відповідальність, мова повинна йти

виключно про юридичне виправлення, оскільки саме останнє відповідає такій поведінці особи, яка зазнала впливу в процесі застосування кримінальної відповідальності, яка не суперечить вимогам кримінально-правових приписів. При аналізі цілей виправної функції слід враховувати, що особа повинна узгоджувати свою поведінку не тільки з кримінально-правовими заборонами щодо вчинення злочинів. Про досягнення мети виправлення може йти мова і при узгодженості поведінки суб'єкта відповідальності і з нормами заохочувального характеру. Однак, слід підкреслити, що і в першому, і в другому випадку йдеться про юридичне виправлення – тобто особа виправляється тоді, коли узгоджує власну поведінку з нормативними приписами. Саме тому таке виправлення слід вважати юридичним, тобто таким що залишається байдужим до виправлення у побутовому, загальнолюдському, соціально узгодженому сенсі.

На підставі зазначеного і враховуючи те, що функція юридичного виправлення забезпечує коригування поведінки особи, а перевиховання впливає на емоційно-вольові засади такої поведінки, будучи одночасно двома сторонами одного явища – виправно-виховного впливу на поведінку особи, доцільно повернути в кримінальний закон вказівку на таку мету застосування кримінальної відповідальності як перевиховання, оскільки досягнення інших цілей, у тому числі й виправлення, без виховного впливу буде позбавлене стабілізуючого фактора.

Таким чином, під функцією виправлення розуміють основний напрямок правового впливу кримінальної відповідальності, який полягає в юридичному виправленні особи шляхом впливу на свідомість такої особи з метою формування позитивного ставлення до загальносоціальних і культурних цінностей, які отримали закріплення в кримінальному законі.

Превентивно-профілактична функція. Зазначена функція веде своє походження від свого призначення – превенції, що в перекладі з латинської означає «попередження». На нормативному та доктринальному рівні йдеться

про два види превентивно-профілактичної функції: загальнопревентивну та спеціально превентивну.

Загальна превенція визначається здійсненням попереджувального впливу на поведінку осіб, які злочин не вчиняли, однак є деліктоздатними особами і потенційно можуть бути суб'єктами застосування кримінально-правових заходів. Особливо слід підкреслити, що коло осіб, на які поширюється вплив загальної превенції, обмежується колом тільки деліктоздатних осіб у силу того, що, по-перше, під превенцією розуміється виключно правовий вплив, навіть за умови виділення його ціннісно-орієнтаційної площини, по-друге, слід враховувати зміст такого впливу. Зокрема, більшість науковців зазначають, що основним проявом загальної превенції слід вважати загрозу застосування кримінально-правової санкції, тобто у спрощеному вигляді – можливості призначення покарання. Однак, подібна загроза може стосуватися виключно осіб, які характеризуються ознаками суб'єкта злочину, тобто досягли певного віку, є фізичними й осудними особами, інакше загроза позбавляється правового характеру, набуває виключно зовнішніх форм функціонування права, а тому не може бути віднесеною до превентивної функції покарання.

Спеціальна превенція кримінальної відповідальності полягає у попередженні вчинення нового кримінального правопорушення особою, яка притягується до кримінальної відповідальності.

Таким чином, правовий зміст превентивно-профілактичної функції кримінальної відповідальності виражається у здійсненні такого основного напрямку впливу, який характеризується досягненням мети щодо попередження вчинення деліктоздатною особою, та іншими особами, які злочин (кримінальний проступок) не вчиняли, нових кримінальних правопорушень шляхом застосування примусового і заохочувального впливу.

На підставі проведеного дослідження можна зробити загальний висновок, відповідно до якого зміст нормативно визначених функцій кримінальної відповідальності – кара, виправлення, превентивно-

профілактична, що орієнтовані на отримання соціально корисного результату в процесі реалізації самої кримінальної відповідальності, підлягає певному корегуванню з урахуванням домінування принципу верховенства права та використання таких методів наукового дослідження, які орієнтують на врахування здобутків розвитку культури та визнання людини в якості доцентрової сили функціонування кримінального права та його окремих інститутів, серед яких особливе місце займає інститут кримінальної відповідальності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Козаченко О. В. Функціональні характеристики системи кримінально-правових заходів. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2013. № 5. С. 170–175.
2. Козаченко О. В. Архітектоніка кримінально-правового впливу: кримінальна відповідальність та стадії її реалізації. *Вісник асоціації кримінального права України*. 2017. Вип. 2(9). С. 42–62.
3. Козаченко О. В. Кримінально-правові заходи: культуро-антропологічний вимір: монографія. Миколаїв: Іліон, 2011. 504 с.
4. Кримінальна відповідальність та форма її реалізації : підручник / О. В. Козаченко, О. М. Мусиченко, О. М. Сидоренко та інші ; за ред. професора Козаченка О. В. Миколаїв : Іліон, 2015. 142 с.
5. Кримінально-правові заходи в Україні : підручник / за ред. професора О. В. Козаченка. Миколаїв: Іліон, 2015. 216 с.
6. Мінімальні стандартні правила Об'єднаних Націй відносно заходів, не пов'язаних із тюремним утриманням («Токійські правила») від 14.12.1990 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_907.
7. Чулюкин Л. Д. Природа и значение цели в советском праве. Казань: Изд-во Казанского университета, 1984. 264 с.